

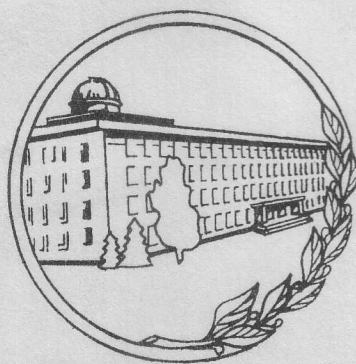
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Т.Г.ШЕВЧЕНКА

ВІСНИК

Чернігівського державного педагогічного
університету

Випуск 17

Серія: ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Чернігів 2002

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Т.Г.ШЕВЧЕНКА**

В І С Н И К

**Чернігівського державного
педагогічного університету**

Випуск 17

Серія: ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Чернігів 2002

ВІСНИК
Чернігівського державного педагогічного університету
імені Т.Г.Шевченка

Головна редакційна колегія:

Головний редактор - Явоненко О.Ф., доктор біологічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Відповідальний редактор - Дятлов В.О., доктор історичних наук, професор
Літературний редактор - Бобир О.В., кандидат філологічних наук, доцент

Редакційна колегія серії “Психологічні науки”:

Бурлачук Л.Ф. - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент
АПН України
Зайченко І.В. – доктор педагогічних наук, професор
Казьмирченко В.П. - доктор психологічних наук, професор
Карамушка Л.М. - доктор психологічних наук, професор
Личкова В.А. – доктор філософських наук, професор
Мазур Т.В. - кандидат психологічних наук, доцент
Максименко С.Д. - доктор психологічних наук, професор, академік АПН
України
Скок М.А. - кандидат психологічних наук, доцент
Трофімов Ю.Л. - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент
АПН України
Чепелєва Н.В. - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент
АПН України
Яковенко Б.В. – доктор біологічних наук, професор

Науковий редактор випуску – Скок М.А.

Упорядник випуску – Дроздов О.Ю.

Адреса редакційної колегії: 14038, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53
Тел.: (04622) 3-20-09. E-mail: epd@chspu.edu.ua

Свідоцтво ЧГ № 171 від 30.11.1998 р.

З М І С Т

<i>Бурлачук Л.Ф., Станиславский С.</i> Понятие "диагностический объем" в концепции измеренной индивидуальности	4
<i>Веселова Н.П.</i> Проблема "важкої дитини" в родині	9
<i>Данильченко Т.В.</i> Стереотипи мужності і жіночності в засобах масової комунікації	14
<i>Дерев'янка С.П.</i> Роль та місце творчості в процесі самоактуалізації особистості	20
<i>Дмитриев В.Ю.</i> Опыт социально-психологического скрининга факторов адаптивной активности студентов педагогического вуза	25
<i>Дмитрієв В.Ю., Тузов К.Б.</i> Психологічна структура архетипу сім'ї у індивідуальній свідомості сучасного подружжя	38
<i>Дроздов О.Ю.</i> Соціально-психологічні фактори агресивної поведінки сучасної молоді	46
<i>Дроздов О.Ю., Скок М.А.</i> "Психологія агресивної поведінки" як спецкурс в професійній психологічній освіті (з досвіду викладання)	52
<i>Дубинина Д.Э.</i> Тревога, тривожність, стресс и пути их преодоления	56
<i>Карамушка Л.М.</i> Система об'єктно-цільових моделей психологічної служби	61
<i>Кривоконь Н.І.</i> Складові професійної моделі фахівця системи соціального захисту населення	68
<i>Лісневська А.О.</i> Ефективність рекламного впливу як психологічна проблема	73
<i>Махній М.М.</i> До питання про визначення і соціально-психологічну сутність ритуалів міжособистісної взаємодії	78
<i>Пишняк В.П.</i> Лечение нарциссического расстройства	85
<i>Скок А.Г.</i> Діагностування психологічного захисту у дітей	92
<i>Скок Н.А.</i> Социально-психологические особенности поведения руководителя в процессе принятия решений	96
<i>Тартачник Т.І.</i> Психологія в практичній діяльності фахівців системи соціального захисту населення	103
<i>Третяк О.С.</i> Індивідуальне психологічне консультування вчителів з проблем кризи педагогічної взаємодії	108
<i>Трофімов Ю.Л., Пушкар В.В.</i> Методологічні проблеми дослідження ціннісно-сислової сфери людини	114
<i>Чебоненко С.О.</i> Умови формування професійних здібностей до педагогічної діяльності	119
<i>Якимец О.А.</i> Использование полоролевых стереотипов в рекламе	126
<i>Наші автори</i>	134
<i>Психологічний календар</i>	135
<i>Table of contents</i>	138

ПСИХОЛОГІЯ В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Реформа системи соціального захисту населення, яка здійснюється в Україні протягом останніх десяти років і пов'язана з гуманізацією цієї сфери, зумовила необхідність розробки нової моделі спеціаліста із соціальної роботи. Новий психосоціальний підхід, мета якого підтримувати рівновагу між внутрішнім психічним життям людини та системними відносинами, що впливають на її життєдіяльність, спричинив появу ряду нових кваліфікаційних вимог і посадових обов'язків соціальних працівників системи соціального захисту населення. Виконання нових функцій працівників передбачає формування психологічної компетентності як складової їх професійної самосвідомості [3, 6].

Спробуємо виокремити ті психологічні знання, вміння та навички, які необхідні соціальному працівнику для ефективного виконання своїх функцій. Виходячи з того, що соціальна робота, зокрема, в системі соціального захисту населення, – по суті є комунікативною взаємодією між клієнтом та соціальним працівником [5, 6], фахівцю необхідно мати уявлення про психологічні особливості клієнта, інформацію психологічного характеру про власну особистість, а також володіти навичками успішного спілкування та налагодження цієї взаємодії.

Поле діяльності соціальних працівників системи соціального захисту населення (далі - ССЗН) є доволі широким і включає:

- соціальну роботу з людьми похилого віку в територіальних центрах, управліннях праці та соціального захисту населення, місцевих представництвах пенсійного фонду, геріатричних будинках-інтернатах та пансіонатах;
- соціальну роботу з людьми, що мають функціональні обмеження та, окремо, дітьми-інвалідами, в територіальних центрах, центрах соціальної, медичної та професійної реабілітації, будинках-інтернатах для дітей-інвалідів, психоневрологічних будинках-інтернатах;
- соціальну роботу з малозабезпеченими та багатодітними сім'ями в управліннях праці та соціального захисту населення;
- соціальну роботу з клієнтами (безробітними особами та незайнятим населенням) в центрах зайнятості та бюро по працевлаштуванню;
- соціальну роботу з особами, що постраждали від аварії на ЧАЕС в управліннях праці та соціального захисту населення, територіальних центрах, місцевих осередках пенсійного фонду та деякі інші категорії громадян.

Кожна з перерахованих груп клієнтів системи соціального захисту населення має специфічні психологічні та соціально-психологічні характеристики та особливості, своєрідні психологічні проблеми, знання та уявлення про які повинні бути невід'ємним компонентом професійної “Я-концепції” соціального працівника ССЗН поряд із науковими уявленнями про вимоги до особистості самого фахівця [1, 3].

Як показали дослідження науковців [2, 3, 4], уявлення про себе в певному виді трудової діяльності є складовою частиною образу-типажу професії і повинні містити знання про професійно-необхідні риси та якості особистості.

Налагодження ефективної взаємодії у вирішенні проблем клієнта також можливе тільки за умови високого рівня сформованості у працівника психологічної складової професійної компетентності. Йдеться про свідоме застосування психологічних методів та методик в роботі фахівців ССЗН. Наведемо приклади. Ефективне використання невиключеного спостереження можливе в діяльності співробітників будинків-інтернатів різного профілю для дітей-інвалідів, де вихователі та соціальні педагоги можуть спостерігати за динамікою змін у розумовому та фізичному стані дітей. Метод включеного спостереження має низку переваг при застосуванні його, наприклад, в рамках діяльності груп медико-соціальної реабілітації або при засвоєнні досвіду старших колег у виробничих стосунках. Об'єктами спостереження в системі соціального захисту населення можуть виступати як окремі особи (відвідувачі органів соціальної роботи, соціальні працівники різних категорій, керівні особи), так і великі чи малі групи (колектив соціальних працівників, сім'я певного клієнта соціальної роботи або люди похилого віку як велика соціальна група). Предметом спостереження у зазначених випадках можуть бути вербальні (словесні) та невербальні акти поведінки людини, особливості емоційних проявів окремих осіб, соціально-психологічний клімат колективу або ставлення людей похилого віку до активної суспільно-корисної діяльності тощо.

Метод експерименту найчастіше використовується в ході проведення науково-дослідної діяльності в рамках моніторингу системи соціального захисту. Крім того, прикладом використання формуючого експерименту є застосування інноваційних методик по розвитку особистості розумово відсталих осіб в ході їх реабілітації.

Метод аналізу документів для працівників ССЗН є також надзвичайно важливим, бо становить сутність самої професії, коли на основі документів оформляються пенсійні справи, задовольняються потреби в інформації, з'ясовуються й вирішуються конфліктні чи стресові ситуації відвідувачів.

Широко застосовується в практиці ССЗН також опитування - метод збору первинної інформації, який ґрунтується на безпосередній (бесіда, інтерв'ю) чи опосередкованій (анкета) соціально-психологічній взаємодії соціального працівника та клієнта. Серед усних методів опитування найбільш вживаними в системі соціального захисту населення є бесіда та інтерв'ю. Застосовується також метод письмового опитування - анкетування, яке здійснюється за допомогою структурно організованих запитань (анкет). У повсякденній роботі з відвідувачами ССЗН бесіда, інтерв'ю, анкетування, заповнення певних бланків при оформленні пенсій, соціальних допомог, субсидій є елементами діяльності працівника ССЗН, ці методи виступають як засоби професійного спілкування. Їх використання вимагає від працівника ССЗН певного трудового навантаження, затрат часу, відповідних знань. Це дає змогу говорити мовою співрозмовника, розуміти його характер і пристосовуватись до манери спілкування, враховувати соціальний статус, зовнішню ситуацію і максимально наближувати до розуміння опитуваною людиною бланку-інтерв'ю тощо. Із започаткуванням та впровадженням єдиної інформаційно-облікової бази даних про отримувачів пенсій та допомог, а також єдиної технології обслуговування

незайнятого населення в центрах зайнятості кваліфіковане та високопрофесійне ведення бесіди та інтерв'ю набуває першорядного значення.

Тестування в системі соціального захисту населення може використовуватися як додатковий засіб дослідження особистості як клієнта соціальної роботи, так і самого соціального працівника.

Отже, як бачимо, методи психології в діяльності фахівця ССЗН виступають важливим елементом його професійної діяльності. Значення їх полягає не тільки в установленні психологічних фактів, а і в практичному застосуванні з метою краще зрозуміти комплекс суб'єктивних переживань підопічного, людини з функціональними обмеженнями, пенсіонера, інших клієнтів, пов'язаних не тільки з внутрішніми чинниками, але і з соціальною ситуацією. Працівнику ССЗН дуже важливо формувати в собі "відчуття людини" - уміння в досить короткий час створити для себе її образ, спрогнозувати її реакції на наступні події та знайти ті фактори, котрі можна використати для переконання.

Важливим компонентом соціальної взаємодії є професійні вміння та навички соціального працівника, ступінь володіння методами підтримки та втручання [5]. Щоб швидко ввійти в контакт з підопічним, необхідно бути уважним і спостережливим, вміти розпізнати характер та настрої, і на основі цього будувати план співробітництва для вироблення оптимальної програми дій. Ось чому поряд із психологічними методами дослідження необхідно володіти базовими навичками методів втручання, серед яких психологічне консультування, психокорекція, психологічна реабілітація, соціально-психологічна та індивідуальна терапія, методи психогієни соціальних працівників.

Психологічне консультування - це кваліфікована допомога особам, що відчувають різні проблеми психологічного характеру, з метою сприяння їх адаптації, відновлення та оптимізації соціальних функцій та соціально-психологічних норм спілкування. Особливість даного методу полягає в активізації резервів та внутрішніх сил клієнта для вирішення проблемних, кризових чи конфліктних ситуацій.

В практиці працівника ССЗН особливе місце займає професійне консультування в центрах зайнятості та бюро по працевлаштуванню незайнятого населення. В ході його здійснюється вивчення професійних інтересів відвідувача чи підопічного, виявляються психологічні та психофізичні особливості особистості, вирішуються питання працевлаштування чи отримання нової професії, навчання чи перекваліфікації.

Соціально-корекційна робота спрямована на покращення, часткову видозміну або виправлення недоліків і пов'язана, як правило, з певними групами клієнтів соціальних служб, що мають відхилення від соціальних норм в тій чи іншій сфері. Це можуть бути люди з обмеженими властивостями і девіантною поведінкою, люди, що, внаслідок різних обставин, втратили соціальні зв'язки у суспільстві або соціальний статус. Методами психологічної корекції працівник ССЗН може користуватися також при роботі з підопічними психоневрологічних та дитячих будинків-інтернатів.

Окремої уваги при роботі з людьми, які мають функціональні обмеження, постраждали внаслідок аварій чи катастроф, різних форм насильства заслугоує метод психологічної реабілітації. Психологічна реабілітація

націлена на усунення екстремальних перенапружень, які деформують нормальне психічне функціонування та поведінку особистості.

Із поширенням в Україні наукових підходів до соціальної роботи все більшого розвитку набувають соціально-психологічна та індивідуальна терапія. Їх метою є сприяння становленню повноцінної особистості та/або відновлення внутрішніх ресурсів людини. Дані методи покликані допомогти клієнту зайняти активну позицію відносно себе та своєї життєдіяльності, більш ефективно долати переживання, травмуючі ситуації, кризи.

Елементи соціально-психологічної терапії присутні також при створенні груп взаємодопомоги (наприклад, для батьків, що виховують дітей-інвалідів, людей з наркотичною та алкогольною залежністю, людей, що мають проблеми психічного здоров'я тощо). Різноманітні терапевтичні методи часто використовують у співвідношенні з трудотерапією, яка розглядається як лікування зайнятістю. Праця зберігає людину від особистісного розпаду, створює умови для міжособистісного спілкування, організовує структуроване середовище. Методи трудотерапії активно використовуються в роботі з людьми похилого віку, особами з обмеженими фізичними і розумовими можливостями, психічними захворюваннями. Отже, багатоманітність методів терапії визначає можливість широкого спектру їх використання в практичній діяльності різних соціальних служб, будинків-інтернатів тощо.

Із великої кількості методів психотерапії в світовій практиці соціальної роботи широко застосовуються сугестивна терапія (навіювання, гіпноз), групова, поведінкова, сімейна, ігрова, раціональна терапії, самонавіювання. Все частіше використовують психоаналіз, трансактний аналіз, гештальт-терапію та ін [6].

Говорячи про застосування означених методів в системі соціального захисту населення, ми повинні із сумом відмітити, що брак кваліфікованих фахівців не дозволяє у повній мірі реалізувати можливості цих форм взаємодії. Так, у більшості будинків-інтернатів для дітей з розумовими обмеженнями, психоневрологічних будинках-інтернатах, де, на нашу думку, використання сучасних терапевтичних та корекційних методик, поряд із іншими формами, матиме найбільший ефект, робота ведеться за програмами 35-річної давності (за виключенням невеликої кількості стаціонарних установ, що працюють за інноваційними експериментальними програмами, і де ведеться серйозна психокорекційна та терапевтична робота).

Крім того, використання спеціальних аутогенних вправ з психологічної релаксації, подолання стресових ситуацій для прискореного відновлення духовних можливостей може бути рекомендоване і застосоване не тільки по відношенню до клієнтів соціальних служб, а й по відношенню до працівників цих закладів з метою підвищення продуктивності праці, покращення контролю за своїм емоційним станом в стресових ситуаціях, розвитку емпатії, тобто для формування у спеціалістів навичок психогігієни.

Звичайно, наведений перелік методів психології, що використовуються та можуть бути застосованими в практиці системи соціального захисту населення, не є вичерпним. Серед важливих методів психологічного та соціально-психологічного впливу, що залишились поза увагою, є аналіз продуктів діяльності, біографічний метод, соціометрія та багато інших, необхідність у використанні яких, за наявності специфічних потреб, також може виникнути в різних організаціях ССЗН.

Як бачимо, психологічна складова професійної компетентності вимагає високого рівня теоретичних знань та професійних умінь соціальних працівників ССЗН. За умови професійної підготовки ця компонента професійної самосвідомості закладається в курсах психологічного та соціально-психологічного блоку. Проте, характеризуючи наявний стан речей, відмітимо, що, через відсутність у минулому системи професійної підготовки фахівців із соціальної роботи, в установах і закладах системи соціального захисту населення працюють спеціалісти з юридичною, педагогічною, технічною освітою. Досягнення ж належного рівня психологічної компетенції не можливе тільки на основі досвіду роботи в системі. Необхідною умовою є оволодіння теоретичними знаннями, новітніми методами та технологіями для формування єдиної теоретико-практичної системи психологічних уявлень соціального працівника.

Пізнання та засвоєння психологічних теорій методом самонавчання вимагає великих затрат часу, серйозних інтелектуальних зусиль особистості. Крім того, існує великий ризик непрофесійного застосування психологічних знань. Це зумовлює необхідність, поряд із професійною підготовкою молодих спеціалістів у навчальних закладах, впроваджувати спеціально розроблені психологічні тренінги, семінари, інші форми навчання для підвищення кваліфікації фахівців ССЗН. Такий шлях формування психологічної компетентності дасть змогу на більш високому професійному рівні виконувати нові функції та посадові обов'язки, що з'явилися на сучасному етапі реформування соціального захисту.

Література:

1. Безугла Я.І. Актуальні проблеми соціального забезпечення і захисту в Україні (правові аспекти) // Матеріали науково-практичної конференції «Проблеми соціального захисту в Україні». – Чернігів: ЧЮК, 1996. - С. 6-14.
2. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях. - М.: ЮНИТИ, 1995. – 356 с.
3. Кривоконь Н.І. Соціально-психологічні аспекти формування професійної самосвідомості фахівців системи соціального захисту населення // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / Ред. Максименко С.Д. – К.: НЕВТЕС, 2000. - т.2, ч.5 – С. 188-194.
4. Петренко В.Ф. Основы психосемантики: Учеб. пособие. – Смоленск: Изд-во СГУ, 1997. – 400 с.
5. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы: Учеб. Пособие для студ.высш.учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 272-289.
6. Фирсов М.В., Шапиро Б.Ю. Психология социальной работы: Содержание и методы психосоциальной практики: Учебное пособие для высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 192 с.